

berättarna uttrycker dock en mera förlåtande inställning till prästfrun. Prästen är för de manliga berättarna, och även en del kvinnliga, en minst lika viktig person i sagohandlingen som prästfrun. Prästens roll i sagan är att fördöma hustrun för hennes handlande och fördriva henne från hemmet. Han uppfattas trots detta inte av majoriteten berättare i negativa termer.

Analysen av två enskilda berättare, en man och en kvinna, visar vidare att berättarna har solidariserat sig med den av sagans huvudpersoner som har samma kön som de själva. Deras ställningstaganden uttrycks genom subjektiva omdömen om personerna, men det är främst genom sagopersonernas handlingar som vi kan se vilken sida berättaren valt. Det är framför allt i beskrivningarna av de ofödda barnens handlingar som berättarnas ställningstagande kommer till uttryck. Författaren kan också se att många av de kvinnliga berättarna relaterar handlingen till den verklighet som de själva var väl bekanta med och där svåra förlossningar och barnsängsdöd var vanligt förekommande.

Berättarnas ställningstaganden förklaras mot bakgrund av den samhällsliga och kulturella kontexten och hur man såg på barnafödande och barnlöshet vid denna tid. En fatalistisk uppfattning att antalet barn var förutbestämt för varje kvinna var utbredd i det nordiska bondesamhället. Gud hade bestämt hur många barn det skulle bli, vilket är grundförutsättningen för sagan; barnen existerar trots att de inte blivit födda till världen. Sagan reflekterar denna kristna och fatalistiska världsbild, men också samtidens syn på kvinnorollen. Idealet, men också normen, för en kvinna var att bli gift och föda barn.

I det äldre samhället fanns i likhet med idag kvinnor som inte såg äktenskap och en stor barnaskara som ett ideal. Normen att gifta sig och föda barn var emellertid starkare än vad den är idag och det fanns få möjligheter att välja bort äktenskap och barn i ett starkt patriarkalt samhälle, där det inte gavs några alternativa roller för kvinnor. Jag menar att sagan om kvinnan som inte ville få barn erbjöd individuella kvinnor en plattform för att diskutera och reflektera kring sin förutbestämda roll, samtidigt som den kunde användas för att ge uttryck åt kvinnospecifika erfarenheter – barnafödande, rädsla för

förlossning, barnsängsdöd, rädsla för att inte uppfylla kravet på att få barn, rädsla för att få för många barn, tvånget att gifta sig, äktenskaps statusgivande funktion, sexualitet, fosterfördrivning, barnamord etc. I sin gestaltning anknyter sagan till kvinnors vardagsliv/sysslor och till kända vardagsföremål – bord, golv, ugnar, handkvarnar, vispar..., vilka inte nödvändigtvis behöver ges en symbolisk innebörd. Sagans handling är i sig tillräcklig för att vädja till berättarnas och åhörarnas känslor och associationsvärldar.

Jag är enig med Bengt af Klintberg att man kan häpna över hur många versioner av samma enkla sagohandling som berättarna har förmått att skapa, den blomstrande metaforiken inte att förglömma. Sagan har engagerat både kvinnor och män då den gestaltar inte enbart en kvinnoerfarenhet, utan en delad erfarenhet; också män hade ett starkt intresse av att få barn eller att inte få för många barn, av att hustrun inte skulle dö i barnsäng, av sexualitet och så vidare. Varken de kvinnliga eller manliga berättarna fördömer helt och hållet prästfruns handlande, men inte heller prästens, makens. Kanske har det inte handlat om att "solidarisera sig" med det egna könet, att "välja sida", utan mera om identifikation med sagans huvudpersoner?

Inger Lövkrona, Lund

Peter K. Andersson: *Vad Cilla Banck visste. En 1800-talsmänniskans världsbild*. Eureka Ellerströms akademiska nr 55, Lund 2017. 107 s., ill. ISBN 978-91-7247-471-0.

"En historiker kan använda en individ på två sätt. Antingen till en fallstudie som illustrerar den vedertagna bilden av en historisk epok, eller till en mikrohistoria som motsäger denna generella bild genom att visa på ett människoöde som inte passar in", skriver lundahistorikern Peter K. Andersson i slutresonemanget till sin bok *Vad Cilla Banck visste* (s. 94). Själv vill han gå en tredje väg, som i en nyanserad biografi väl också är den enda rimliga, "att lyfta fram en individ som både är speciell och alldaglig för att visa hur människor i alla tider är både unika individer och samtidigt

produkter av omgivningens påverkan” (s. 94).

Den individ Andersson ger sig i kast med är den ambulerande lärarinnan och ogifta Cilla (eg. Cecilia) Banck (1830–1906) i Arild, känd för sin ”dagbok” (som snarare är en samling tankar, förteckningar och excerpter), för sitt museum/kuriosakabinett och för sin roll som sagesman åt tidig folklivsforskning. Cilla Banck bodde i en stuga vid en gränd som idag bär hennes namn, i ett Arild där fisket gått tillbaka, bondeseglation och sjöfart stod på sin höjdpunkt och konstnärer och badgäster började bli ett allt vanligare inslag bland sjöbjörnar och fiskare.

I en nätt och väl formgiven, drygt 100-sidig, volym utforskar Andersson 1800-talsmänniskan Cilla Bancks världsbild, hur hennes liv formades av fiskelägesmiljön, hur hennes tankar formades av havets närhet, hur hennes tro på Gud kombinerades med folkstro, hur hon läste och hur hon i sin långa avsatte den oeldade ”sommarmstuan” till ett litet museum med artefakter som Arilds första kaffe- (eller te-) kanna, lokala föremål och ting som olika sjömän tagit hem från fjärran länder och fjärran stränder till sin hemmahamn. Cilla Banck kan därmed ge oss ett slags titthål ner i 1800-talets idévärld, inte så som den formulerades i storstäder, vid akademier eller på herresäten, utan så som den såg ut hos en på en gång vanlig och originell kvinna i ett skånskt fiskeläge.

Eftersom Andersson inte bara letat upp och närläst Cilla Bancks ”dagbok” utan också är väl inläst på historieämnets teorier och annan fördömlig mikrohistoria torde här alltså finnas goda förutsättningar för en nyanserad resa ner i 1800-talet. Kanske tillhör Anderssons projekt likväl de farligare resorna. Brunnby socken tillhör sannolikt en av de mest utforskade i Skåne. Arild, ett av Sveriges bäst bevarade fiskelägen, är sedan 100 år beskrivet och skärskådat av många. Att skriva något rätt och nytt om detta är verkligen inte det lättaste för en utsocknes. Det är också här det brister.

Redan på s. 9 skriver Andersson att husen i Arild är ”för det mesta täckta med tegel eller rappning”, något som upprepas på s. 22. Han avser korsvirkestimrans *fyllningar*, inte dess *täckning* (= tak). Det typiska för Arild är i själva verket, idag liksom på Cilla Bancks tid, att korsvir-

keshusen i Arild är *klädda* med locklistpanel. ”Ruffen” (s. 24) framhålls som något specifikt för Arild medan det i själva verket är en byggnadstyp som med samma benämning finns vid många hamnar (Mölle, Lerhamn, Lerberget etc.). Orden ”skepp” och ”fartyg” används genomgående felaktigt som synonymer och en brigg är plötsligt ett skepp. Av s. 42 förstår man att Andersson inte är insatt i bärjarlagens organisation och verksamhet, en hörnsten i fiskelägenas ekonomi på Kullahalvön och därmed en anledning till att Cilla så noga förtecknade de regelbundna förlisningarna. Det mesta av sådan relevant bakgrundsfakta är lättillgänglig, exempelvis i *Höganäs historia* del 2 (2013), eller i Caroline Ranbys bok om *Arilds kapell* (2005), vilken dessvärre saknas i litteraturförteckningen (märkligt nog eftersom Cilla Banck var kapellvärd).

Bristande lokalkännedom (som att Tranekärr ligger ett gott stycke från Arild (s. 69)) och faktakontroll får ibland långtgående konsekvenser, som när fabriker i industrialismens England anges vara något exotiskt och romantiskt för svensk landsbygdsbefolkning (s. 69). Detta har knappast bäring på Cilla Banck, som, om hon tog en promenad upp till sockenkyrkan i Brunnby, redan därifrån kunde skymta de bolmande skorstenarna i industrialismens Höganäs, där man med engelsk ingenjörskompetens brutit stenkol trettio år före Cillas födelse och där den industriella keramikproduktionen i stort sett var årsbarn med henne själv. Bönder och sjöfolk i Kullabygden betraktade knappast dessa industrier i ett romantiskt skimmer, snarare med förakt.

Det finns flera liknande resonemang som tillkommit väl hastigt, som utvikningen om Arilds läge (s. 19). Detta utgick rimligtvis till sin medeltida början från var det fanns en naturhamn i lä, där sockenborna kunde dra upp sina fiskebåtar utan att riskera att dessa slogs sönder. Intrycket blir att Andersson varken är tillräckligt inläst på skånskt fiskelägesforskning eller på Arild som lokalsamhälle för att hans tolkning av Cilla Banck riktigt skall nå sitt mål. Att Andersson haft för bråttom understryks dessutom av att han talar om ”gemål” (s. 11) där han borde skrivit blivande hustru, att han letar med ”blåslampa” (s. 21) istället för med ljus och lykta och att han är osäker på om prost och kyrkoherde är

samma sak (s. 22). Här börjar åtminstone jag undra om fackgranskare och förlagsredaktör fullgjort sina plikter. Läsaren måste dessvärre kryssa mellan dylika störande småfel för att upptäcka de förtjänster Andersssons bok också har.

”Det kan tyckas oetiskt att gräva fram en försvarslös avliden människas skrivelser på det här sättet och utsätta dem för en kritisk och genomskådande blick”, menar Anderson (s. 91). Ett etiskt och samtidigt kritiskt biografiskrivande bör som jag ser det dock vara fullt möjligt och praktiseras regelbundet av många. Det förutsätter respekt och lyhördhet för objektet, ett genuint intresse för andra människor, att man skakar av sig sina egna fördomar och försöker sätta in personen både i tid, rum, kultur- och idéhistoria.

Andersson speglar regelbundet Cilla Bancks världsbild mot sin egen tids, eller rättare, sin egen. Bitvis blir författarjaget därmed alltför påträngande på Cillas bekostnad. Stundom leder detta till ett slags utvecklingsperspektiv, i vilket Andersson menar sig sitta på en mängd svar som huvudpersonen saknade. Det är att framhäva sig själv väl mycket när han skriver att han vill närma sig en ”så fullödig bild som möjligt av Cillas uppfattning av hennes omvärld” (s. 57). Skulle han gjort det skulle han exempelvis ha granskat hennes bouppteckning, som inte återfinns i källförteckningen. Han skulle resonerat mer om ogift kvinnas myndighet, om lärarinnerollen som ett tidigt kvinnoyrke och del av Cillas identitet och om fattigdomens relativitet. Cilla kunde trots allt avsätta ett helt rum till kuriosita istället för att hyra ut det till sommargäster. Att hon kunde ägna sig åt sin ”dagbok” tyder också på att hela dagarna inte gick åt till att bekämpa hungern. Någonstans borde Andersson tydligare skilt på myten Cilla Banck och den egentliga människan. Han skulle också tydligare satt hennes kuriosakabinetsambitioner i relation till tidens storsamlare: Artur Hazelius, Georg Karlin, Wilhelmina von Hallwyl med flera.

Även när det gäller gudstron finns problem. ”Det råder ingen tvekan om att Cilla skulle identifierat sig som en from kristen” (s. 44), skriver Andersson. Kristen, ja, men trosbekännelsen handlar snarare om att bekänna sig som ”fattig, syndig människa” för att därefter förlåtas än att se sig själv som ”from”, vilket jag tror

Cilla skulle ansett vara att förhäva sig. Även det fortsatta resonemanget är märkligt. Andersson ”stämplar” Cilla som djupt troende kristen, vilket låter pejorativt. Frågan är alltså om Andersson verkligen närmar sig Cilla som en jämlike, med full respekt och känsla för nyanser, eller om han ”från vår sekulariserade tid” tillmäter henne diverse obelagda egenskaper. Det blir lätt för mycket könsmaktsordning över det hela när en modern manlig akademiker hanterar en 1800-talskvinna på detta sätt.

Summan blir att Andersssons bok är intressväckande och har förtjänster men att resan i tid och rum hade krävt en betydligt större barlast av etnologi, idéhistoria, museologi, lokalkännedom och genusperspektiv för att fullt nå sitt mål. En sådan reviderad och omarbetad upplaga skulle jag se fram emot att läsa.

Henrik Ranby, Göteborg

Conny Svensson: *Plaskdammen som försvann. Folkhemsminnen*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2016. 185 s., ill. ISBN 978-91-7331-799-3.

Till sin kronologi är folkhemsbegreppet diffust och obestämt. Ursprunget söks än hos Ellen Key, än hos Rudolf Kjellén, hemmahörande i vitt skilda ideologiska läger. Framför allt förknippas det med ett valtal som Per Albin Hansson höll 1928, då han framhöll att i det goda hemmet borde det inte finnas plats för vare sig kelgrisar eller styvbarn. Folkhemseran anses nå sin kulmination under statsministrarna Hanssons och Erlanders långa regeringstid för att sedan successivt klinga av. Måhända var den som mest framträdande under det förment idylliska 1950-talet. Det är också den bilden som tonar fram i litteraturvetaren Conny Svenssons minnesbok med titeln *Plaskdammen som försvann*, om barn- och ungdomstiden i den sörmländska residensstaden Nyköping. Själv vill dock Svensson, som skrivit uppmärksammade författarmonografier om Gustav Hedenvind-Eriksson och Hans Granlid med betoning på just det biografiska, inte kalla sitt alster självbiografiskt utan snarare en tidskrönika.

Inledningsvis ges Nyköping en summarisk